

מוסר ומלחמה – ביבליוגרפיה נבחרת

אביעד הכהן

במיבחר ביבליוגראפי זה הובאו המאמרים הנוגעים לנושאים שנידונו בספר, בצורה ישירה או עקיפה. יחד עם זאת, מתוך הכרה שכל תפיסה מוסרית איננה תקפה לשעת מלחמה בלבד, אלא יונקת מגישות שונות של תפיסת המוסר בכללותה, אופיה ותחומיה, הובאו בראש הרשימה מספר מקורות – יסוד, העוסקים בבחינה כללית של תפיסת המוסר ביהדות, ומתייחסים לנקודות בהן היא משיקה עם ההלכה.

הרשימה עצמה כוללת שני חלקים: בחלק הראשון הובאו המאמרים העוסקים בנושא מנקדת – ראות הלכתית, ובחלק השני – מאמרים הנובעים מהשקפה יהודית רחבה יותר, ואינם מצטמצמים רק בהיבטים הלכתיים.

י'הערכים המסומנים בכוכב הפיעו בספרים או כחוברות נפרדות.

מבוא: המוסר בישראל וזיקתו להלכה

1. אלון, מנחם: עקרונות מוסריים כנורמה הלכתית. דעות כ'. קייץ תשכ"ב. עמ' 62-66.
2. ברגמן, שמואל הוגו: צמצום והרחבה באתיקה היהודית. מחניים, גליון המאה. חלק ראשון, תשכ"ו.
3. גולדמן, אליעזר: על היחס בין מוסר להלכה. דעות ל"ג, סתר-חורף תשכ"ז. עמ' 169-173.
4. ליכטנשטיין, הרב ד"ר אהרן, מוסר והלכה במסורת היהודית. דעות מ"ג, תשל"ז.
- 5* לצרוס, מ: מוסר היהדות. ETHIK DER JUDENTHUMS. פרנקפורט, 1904.
- 6* פורבוש, הרב ד"ר שמעון: המוסר והמשפט בישראל. ניריורק, תש"ד.

נושאים הכלליים של "מוסר" ו"מלחמה", כל אחד בפני עצמו עיין בספרו של נחום רקובר, "אוצר המשפט", ירושלים תשל"ה. עמ' 33-34: מוסר והלכה, עמ' 49: מלחמה, עמ' 201-205: צבא ומלחמה. כמו כן פורסמו מאמרים רבים בנושא מוסר המלחמה מנקודת מבט ישראלית חילונית, בבטאון התנועה הקיבוצית, "שדמות" בין השנים תשכ"ח-תשמ"ד, (גליונות כח-פח). רוב המאמרים מופיעים במדורים: "במבחן ערכים", "בעקבות הימים", "בגנות הטיח", "רוחסנו אל הערבים". רובם של הנושאים הועמדו לריון בעקבות הקובץ "שיח לוחמים" שיצא לאור לאחר מלחמת ששת-הימים; וכלל היבטים שונים של נושאי המוסר במלחמה, מנקודת ראותם של חיילים ומפקדים.

7. פלוסר, דוד: תורת ישראל, מוסר ופוליטיקה. דעות מ', חורף תשל"א. עמ' 276-272.
8. רוט, יעקב: דת ומוסר – לבעיית הניתוק בין דת ומוסר. דעות י"ט, אביב תשכ"ב. עמ' 55-61.

א. מאמרים תורניים-הלכתיים

שלל מלחמה

1. אושפיזאי, הרב מנחם יהודה: דיני שלל מלחמה. התורה והמדינה, קובץ א', תש"ט. עמ' פט-צה.
2. בן-חמו, הרב שלמה: בדין שלל מלחמה – במלחמות ישראל. נועם כד, תשמ"ג. עמ' קמג-קנו.
3. בן-נון, הרב יואל: שלל מלחמה בישראל. מורשה ז', חורף תשל"ד. עמ' 107-111.

קריאת שלום

1. אטון, הרב שבתאי: קריאת שלום במלחמת מצוה, ז' עממין ועמלק. משואות, חוב' ג', תשכ"ב. עמ' 15-21.
2. אריאלי, הרב שמריהו: קריאה לשלום במלחמת מצוה (הזמן לתשובה, במלחמת עמון ומואב). בתוך: משפט המלחמה, ירושלים תשל"ב. עמ' קח-קיא.
3. הכהן, הרב מרדכי: שלום במלחמות ישראל לאור ההלכה, מתניים קכא, אדר תשכ"ט. עמ' לד-נג.
- 4* הלוי, הרב חיים דוד: קריאה לשלום בשעת מלחמה. בתוך: "בין ישראל לעמים", ירושלים תשי"ד. עמ' טז-ל.
- 5* זיין, הרב שלמה יוסף: הקריאה לשלום במלחמת מצוה, עמלק, עמון ומואב. בתוך: לאור ההלכה, ירושלים תשל"ז. 2. עמ' מד-מו.
- 6* רגנשברג, הרב אלתר דוד: פניה לשלום לפני המלחמה. משפט הצבא בישראל, ירושלים תש"ט. סי' יד.

יחס לנצורים ודיני מצור

1. אבידן (זמל), הרב אברהם: כיתור כח אויב בהלכה. מורשה ז', חורף תשל"ד. עמ' 112-113.
- 2* אריאלי, הרב שמריהו: מתן אפשרות לאויב להמלט. משפט המלחמה, ירושלים תשל"ב. עמ' קיב-קיג.
3. ארנברג, הרב יהושע מנחם: בדין "כיס" במלחמה. קול תורה, שנה ג'. חוב' א'-ד'. עמ' כא-כד.
4. גורן, הרב שלמה: תובה להשאיר רוח רביעית פתוחה כדי לתת לאויב אפשרות להמלט. הצופה, גל' 13357, כ"ט אלול תשמ"ב. (17.9.82). עמ' 7.
5. גורן, הרב שלמה: המצור על ביירות לאור ההלכה. הצופה, גל' 13321 י"ז אב, תשמ"ב. (13.8.82). עמ' 3.

6. גרשוני, הרב יהודה: בדין מצור מג' רוחות – במלחמת מצוה. תחומין ד', תשמ"ג. ע' 61-62.
7. הילביץ, הרב אלתר: מהלכות בניעת האויב. קול תורה שנה ג', חוב' א-ד. תשי"ט. עמ' מז-נ.
8. הכהן, הרב מנחם: המצור במוסר המלחמה. מחניים סט, אייר תשכ"ב. עמ' 41-40.
9. ישראלי, הרב שאול: דינם של המחבלים בדין רודף ואין חיוב לפתוח לפנייהם דרך בריחה. הצופה גל' 13357, כ"ט אלול תשמ"ב. (17.9.82) עמ' 7.
10. ישראלי, הרב שאול: מצור ביירות לאור ההלכה. תחומין ד', תשמ"ג. עמ' 36-25.
11. לשינסקי, הרב דב: איסורים ומצוות בעת מצור. תחומין ד', תשמ"ג. עמ' 43-37.
12. נריה, הרב נחום: כיתור עיר אויב ומצור במלחמה. כתלנו י"א, ניסן תשר"מ. עמ' 60-36.
13. שרמן, הרב אברהם: מצור וכיתור הארמיה השלישית בהשקפת היהדות. קול מבשר, גל' 3.

היחס לצומח בעיר אויב

- 1*. אריאלי, הרב שמריהו: לא תשהית את עצה. משפט המלחמה, ירושלים תשל"ב. עמ' קכב-קלב. (במלחמת מצוה, לצורך מצוה, שלא במצור, אופני היתר).
2. גורן, הרב שלמה: השמירה על המטעים לאור ההלכה. מחניים סה, שבט תשכ"ב. עמ' 7-12.
3. גורן, הרב שלמה: השמירה על המטעים לאור ההלכה. תורת המועדים, חל"אביב תשכ"ב. עמ' 236-245.
- 4*. גורן, הרב שלמה: השחתת עצי מאכל בנסיגה. משיב מלחמה, ח"ב, ירושלים תשר"מ. עמ' תל-תלט.
5. כהן, הרב שאר ישוב: כריתת אילנות בשעת מלחמה ובעת שלום. תחומין ד', תשמ"ג. עמ' 44-53.
6. שביב, הרב יהודה: איסור ההשחתה במלחמה. דעות מ"ז, תשל"ח. עמ' 127-124.

היחס לשבויים

- 1*. אריאלי, הרב שמריהו: היחס לשבויים. משפט המלחמה, ירושלים תשל"ב. עמ' קנח-קס.
- 2*. רגנשברג, הרב אלתר רוד: הלכות שבויים (הריגת שבויים, הראגה לפרנסתם). משפט הצבא בישראל, ירושלים תשי"ט. סי' טז, עמ' מז-נ.

קבורת חללי אויב

1. אורטנר, הרב נתן: קבורת חללי אויב. תחומין ד', תשמ"ג. עמ' 97-107.
- 2*. גורן, הרב שלמה: הטיפול בחללי אויב ובשבת. משיב מלחמה, ח"ב, ירושלים תשר"מ. עמ' תנט-תס.

3* עמיטל, הרב יהודה: טיפול בגוויות חללי האויב. המעלות ממעמקים, ירושלים תשל"ד. עמ' 103.

נושאים כלליים

1. אבידן (זמל), הרב אברהם: טוהר הנשק לאור ההלכה. בתוך הקובץ: "בעקבות מלחמת יו"כ" – פרקי הגות, הלכה ומחקר. ירושלים, תשל"ד. עמ' כה-לא.
- 2* גורן, הרב שלמה: מוסר הלחימה לאור ההלכה. משיב מלחמה, ח"א, ירושלים תשמ"ג. עמ' ג-מ.
3. גורן, הרב שלמה: הדוגמה האישית של המפקד במלחמה. הצופה, גל' 13329. כ"ד אב תשמ"ב. (13.8.82). עמ' 3.
4. ישראלי, הרב שאול: תקרית קיביה לאור ההלכה. התורה והמדינה ה-ג, תשי"ג-תשי"ד, עמ' עא-קיג.
5. רגנברג, הרב אלתר רוד: אופן הנהגת המלחמה (שימוש באמצעי-לוחמה, שימוש בנשק אטומי, וכימי, הריגת נשים וטף, ביזה). משפט הצבא בישראל, ירושלים תש"ט. עמ' ל-מו.
- 6* שורש, הרב מאיר: ענייני הלכה במלחמות דורנו. "לבנימין נתן", ירושלים תשל"ח. עמ' תקיג-תקל.

ב. הגות ומחשבה

1. 1. אויערבך, הרב רפאל: ויירא ויצר לו. המעין כ"ג, גל' א. תשרי תשמ"ג. עמ' 11-4.
2. אליצור יהודה: "מוסר המלחמה" – על פי המקרא. הצופה גל' 13285, ד' תמוז תשמ"ב. (25.6.82) עמ' 6.
3. אשכנזי, שלמה: לא כצבאות זרים צבא ישראל. גיליון, אדר תשכ"ט. עמ' 104-92.
4. אריאל, הרב יעקב: הפרת פקודה משום מצווה או שיקולים מוסריים. תחומין ד', תשמ"ג. עמ' 173-179.
5. בובר, מרטין: מדיניות ומוסר. שדמות 27. עמ' 93.
- 6* גרינברג, משה: אתם קרויים אדם, "על המקרא ועל היהדות", ירושלים תשמ"ה.
- 7* גרינברג, משה: עמשא, אבנר ויואב, על הסרוב לפקודות בלתי-יחוקיות במשנת חז"ל, "על המקרא ועל היהדות" ירושלים תשמ"ה.
- 8* הלוי, הרב חיים דוד: דין "הבא להרגו השכם להרגו" בחיינו הציבוריים. פרסומי "עוז ושלום", מס' 3.
9. המימד המוסרי במדיניות. סימפוזיון. פתחים 17, אב תשל"א. עמ' 2-27.
10. ויזר, הרב שמעון: טוהר הנשק (חליפת מכתבים) ניב המדרשיה יא, תשל"ד. עמ' 29-31.
11. ולדנברג, הרב אליעזר: צביונו הרוחני של צבא ישראל. התורה והמדינה ד', תשי"ב. עמ' קצז-רטז.
- 12* זוין, הרב שלמה יוסף: חוקיותה של המלחמה. "לאור ההלכה", ירושלים תשל"ז. עמ' ט-יז.

- 13* חן, הרב אברהם: פרשת קרבנות, היהדות והדם, על הדם, לא תרצח. "במלכות היהדות", כרך א, ירושלים תשי"ט. עמ' 3-90.
- 14* חסדאי, יעקב: לפני היציאה, לאחר חזרה. "אמת בצל מלחמה". תל-אביב, תשל"ח. עמ' 33-39.
- 15 טברסקי, שמעון: מוסר ומלחמה בכתבי הקדש. הלולים, מטבת לחג השבועית, סיון תשי"ב. עמ' 28-31.
- 16 לזו, אהוד: בין הכרת לרצון. שדמות מ. חורף תשל"א. עמ' 60-65.
- 17 ליכטנשטיין, הרב ד"ר אהרן: החזרת הגאווה הלאומית וזקיפות הקומה הישראלית. (בעקבות הטבח במחנות הפליטים), הצופה, גל' 13379, כ"ח תשרי תשמ"ג. (15.10.82) עמ' 5.
- 18 לשם, חיים: דמות החיל העברי. מחניים נב, כסלו תשכ"א. עמ' 112-121.
- 19 מוסר היהדות במערכות צה"ל. "שבת ומועדי ישראל", כרך ג, תל-אביב תשכ"ט.
- 20 מלחמה ומוסר – סימפוזיון בהשתתפות הרב ד"ר אהרן ליכטנשטיין, הרב דב ליאור, ד"ר יעקב חסדאי, הרב שאר ישוב כהן. תחומין ד', תשמ"ג. עמ' 184-188.
- 21 סימון, אוריאל: מוסר המלחמה היהודי. פרסומי "עוז ושלוש" מס' 2.
- 22 עמיר, יהושע: המשמעת הצבאית והמוסר הדתי. מחניים סט, אייר תשכ"ב. עמ' 18-21.
- 23 פירון, הרב מורדכי: המוסר בצבא. מחניים, שבועון לחיל. גליון ח, ט אדר תשי"ד, עמ' 6-7.
- 24 פעיל, מאיר: משמעת אש או טוהר הנשק. שדמות לט, סתו תשל"א. עמ' 13-23.
- 25 פעיל, מאיר: מוסר לחימה אחרי מלחמת ששת הימים, שדמות נ', אביב תשל"ג. עמ' 75-92.
- 26 "שיח לוחמים" – בישיבת "מרכז הרב" על מוסר ומלחמה. שדמות, אביב תשכ"ח. עמ' 15-27.
- 27 שפירא, הרב אברהם: שיחה על מלחמה ומוסר. תחומין ד', תשמ"ג. עמ' 180-183.
- 28* תמרת, הרב אהרן שמואל (אחד הרבנים המרגישים): היהדות והחירות, אודיסה תרס"ה.
- 29* תמרת, אהרן שמואל: כנסת ישראל ומלחמות הגויים. ורשה, תר"פ.
- 30* תמרת, הרב אהרן שמואל: מוסר התורה והיהדות. וילנה. תרע"ב.
- 31* תמרת, הרב אהרן שמואל: שלשה זיווגים בלתי הגונים. פיזטריקוב, תר"ץ.